

Feltehetőleg a költő maga is tudatára ébredt, hogy e nyelvi és formai elemek a végsőkig kikiaknázta, s megérezte, hogy ezen az úton nem haladhat tovább. Alighanem az *Esővárók* című kötet jelzi e korszak végét, s ezután az önálló kötetek megjelenésében egyszerűen meg is szakad a folyamatosság. Eltekintve a válogatást tartalmazó *Delelőtől*, teljes nyolc esztendőt kell majd várni az *Egy kiskirály kunyhójából*-ra, és kilencet a *Vasfűre* közben pedig gyermekverseket ((*Szeptemberi útravaló*) és prózát publikál (*Hazavezérő csillagok*, *A kőkecske titka*), valamint fordításokat. Eppen e kilenc esztendő leforgása alatt nem kevesebb, mint kilenc ifjúsági regényt fordított le, emellett közreadott Antić, Šopov és Tadijanović verseiből egy-egy kötetnyi műfordítást és lefordította B. Petrović egy regényét.

Mialatt a költő világerzékelésében a már jelzett változások lejátszódtak, azaz a lényegre törekvéssel párhuzamosan redukálódtak a valóság külső, tárgyi elemei, s mind egyértelműbbé vált a „mélység” igénye és a „befelé” kényszere, miközben eljutott a felismerésig, hogy a költő számára a szó a „lélek árvaháza” csupán, ha ő maga nem lakik benne — ez alatt szükségszerűen végbement egyfajta egyszerűsödés a kifejezésformában is. A szónak nem köznapri értelmében természetesen, nem a versmondatok és versformák egyszerűsödtek. Ellenkezőleg, mondatai gyakran összetettebbek, bonyolultabbak, a versformák hasonlóképp. Gyakran egész versszakon kígyóznak végig az egymásba kapcsolódó, közbevetésekkel meg-megtűzdelt mondatok, az írásjelek olykori elhagyása pedig nem egyszer többértelműséget is megenged. Elmarad viszont a külső ragyogás, a csengés-bongás-csilíngelés, az artisztikus, gyakran virtuóz játék a formával, mindaz, ami az érzésről, gondolatról, a mondanivalóról a szóra, hangzásra, formára tereli a figyelmet. A vers tehát dísztelenebbé, szikárabbá, lényegre törőbbé válik.

Míndez a három évtizedes költői pálya alakulásának egyetlen pillanata, egyetlen mozzanata csupán, azon összegezés eredménye, melyet maga a költő végzett el a *Madarak folyója* anyagának válogatásával és prezentálásával. Nem végpont természetesen, hanem — ha jól értettük a költőt — újabb kiindulópont, s annak az iránynak megjelölése, amelyben tovább kíván haladni újabb hódításokra, az életmű kiteljesítése, a jugoszláviai magyar költészet gazdagítása felé.

JUHÁSZ GÉZA

HERCEG JÁNOS KEREKASZTALA

HERCEG JÁNOS: *Emborsor*.

Forum, Újvidék, 1977.

„Mert tulajdonképpen most se tettem mást, mint idestova harminc éve, amikor először próbáltam jelentést írni a változó világról.” *Emborsor* című könyvének írásairól mondta ezt Herceg János. Hivalkodás nélkül emlékeztetve az írói következetességnek arra az általa képviselt változatára, melyhez hűnek lenni az említett harminc év során nem volt könnyű. Az okok ismereteseek. Nálunk, Vajdaságban az írók nem szívesen vállalnak közírói föladatot. Ahol az imaginárius tartalmak kívánalma, a létfilozófiai érvényesség napi követelményként mered az íróra szinte minden kritikából, ott ritka, mint a fehér holló, az olyan szerző, aki napi ügyekbe avatkozik, aki csak tudósít, leír, bemutat, megrajzol, megjelenít, támogat vagy bírál valamit vagy valakit. Ady, Móricz vagy Kosztolányi példája néha föl-fölöttlik: lám, őket nem sekélyesítette el a publicisztika, in-

kább táplálta művészetüket, de kevés a jele, hogy ezek a példák és a többiek közírói vállalkozásokra serkentének szépiroinkat egynehányuk — Németh István, Domonkos István stb. — kivételével.

Olcsó dolog lenne e hiányt a kívülálló ártatlanságával hangsúlyozni. Mindnyájan felelősek vagyunk, s ha e felelőség szövevényét bogozzuk, kiderül, hogy nemcsak az írók. Elég, ha a *Hatvan magyartanár* (Gerold László: *Rólunk is vallanak*. Forum, Újvidék, 1970) címen ismeretes fölmérés vizsgálójára utalok, hogy emlékezzünk, milyen nehezen bírja érzékenységünk a rólunk szóló látleteket. Aztán a létfilozófiai igényt is meg lehet érteni. Természetes követelmény ez minden nagy irodalomban, a szellemi élet differenciáltságának törvényszerű velejárója, hogy az író a lét alapjaira kérdez. S egy irodalom, amelynek a maga nagykorúsága a gondja, annál sóvárabban igyekszik a nagy irodalmakra hasonlítani, minél nehezebb, minél jobban lefoglalják erejét a köznapiteendő: a tudományos és kulturális élet adminisztratív jellegű ügyei. Eközben aki az autonóm szellemi élet alapjaira is gondol, félszemmél mindig a nemzetiség egészére is figyel: gyarapodik-e számban, műveltségben; erkölcsi-szellemi erőnlététől milyen jövő remélhető? Aligha kétséges, hogy az irodalom jövője is ettől függ.

A jugoszláviai magyar irodalomban ezt Szenteleky Kornél óta Herceg János tudja a legjobban, s ehhez a tudáshoz ő tartja magát a legkövetkezetesebben. Számára a helyi kultúra, a saját hagyomány őrzése nem alkalmi föladat, publikálási lehetőség, hanem az észjárás törvénye, a nép gazdasági és kulturális állapotát pedig a létügyeknek kijáró felelőséggel figyeli. Annak tudatában, hogy e figyelmének írói dokumentumai talán csak melléktermékként értékesíthetők. Nyilatkozataiból kiérződik, meglepetésként érte, hogy éppen publicisztikai írásaiért kapta meg a Híd-díjat. Bizonyos, hogy például a *Két világ* jelentősebb munka. Némelyik fejezete önmagában is remekmű, a könyv egésze pedig irodalmunk különéletének páratlan hitelű krónikája, történelmi tudatunk elsőrendű forrása. Mégis jó, hogy az *Embersort* koszorúzza a Híd-díj. Ez az elismerés bizonyára annak a szellemnek is szól, mely az emlékiratokat és a publicisztikát egyaránt áthatja. Közösséginek lehet nevezni ezt a szellemet, s ebben a múltat számon tartó emlékezet és a jelen változásaiban a maradandót kutató értéktudat is benne foglaltatik. S természetesen a népköziség, mely Herceg szépirói magatartásának ma is archimedesi pontja. Jó tudni, hogy a Híd-díj ehhez a magatartáshoz ment közelebb az *Embersor* megbecsülésével.

Ha közelebről nézzük a könyv jellegét és értékeit, az előbb kissé hangzatosra sikerült általánosságokat kell föl bontanunk. Mindenekelőtt a történeti érzékenységet. S e tulajdonságában azonnal meg is jelölhető azoknak a képességeknek egyike, melyek Herceg publicisztikáját szépiróivá avatják. Az újságíró gyakorlatában a múlt jobban esetben is csak a téma megértése szempontjából kötelező stúdiumként kerül az írásba. Jól, rosszul, de jobbra egyfajta szakmai, műfaji alapozás szándékából: tudni kell, miből lett az, ami ma van. Herceg emlékezetében azonban úgy él a múlt, ahogy a szülőnek gyermeke mai tetteit nézve eszébe jut sok minden, ami a jelent magyarázza vagy talányosabbá teszi. Váltásai — a múltból a jelenbe — ezért olyan könnyedek, természetesek. Ha arról tudósít, hogy Doroszlón ma a jószágtartás a legjövődélmezőbb foglalkozás, szinte észrevétlenül billen át a múltba, amikor még gulya sem volt, csak csorda, s a nagybirtok kiszorította azt az állattenyésztést, melynek emlékét a nőta őrzi. „Csak a legenda maradt meg Kéri nyájáról, akinek kisasszony lánya sétált a gulya, illetve Bandi gulyás után Kerénytől lefelé, nyugatra a Mosztongáig, s az erdőig, ahol enyhelyet keresett magának.” Ezután közli a mai idők egyik jellemző adatát: egy doroszlói gazda évente száz bikát hizlal, a szövetkezet a Bulgáriából kapott borjakat földhizlalva Olaszországban adja el.

Aki odafigyel, azonnal észreveheti, hogy a történelmi visszaillesztés ezúttal sem csupán érzelemindukáló reflex, mélyebre utal: a tájban rejlik

régi lehetőségek mai kibontakozásához ad igazolást a legenda. A szépiró tehát nem szépelgéssel avatja líraivá a sociográfikus munkát, hanem a tények körül létesít természetükhöz illő nagyobb horizontot.

A múlt iránti fogékonyásznak más oldala, lehetősége tárul elénk a *Batina*, 1974 című írásból. Alkalmi munka ez is, közírói föladat: arról kellett beszámolni, hogy végre fölepült a batinai hid. Irni bizonyára az új építményről is lehetne: kik csinálták; milyenre sikerült stb.? Herceg azonban a kompra emlékszik, mely a hidat helyettesítette, s a kompról szölvá az átkelések emberi eseményeire. Valamire, ami emlékké távolodva formát kap, históriává mélyül annak tudatában, aki a jellegzetes emberi jegyek megőrzésére született: „Olyanok voltak ezek az összecsapások emberek és emberek, utasok és révészek vagy józanok és részegek között, főként szüret táján, amikor már hatni kezdett a rámpás, olyanok voltak az indulatkitörések, mintha az elemeknek is része lett volna bennük. Esőnek, szélnek, hónapnak, az éjszaka vagy a hajnal sötétségének. És az időnek, amely megállíthatatlanul és könyörtelenül száll el mindezek fölött!”

Az olvasó, akit televízió, film és sok más kommunikációs fórum arról akar meggyőzni, hogy a manipulált és gépies életformával szemben a nyers, az egyszerű, az ősi életformákban még gazdagabb volt az ember, aligha veszi észre, hogy Herceg nosztalgájában is modern hiányérzet sajog. Azért nem veszi észre, mert ez a hiányérzet nem importizálmakkal vigasztalja magát, továbbá idegen tőle az a totális csömör is, mely a törvényszerűségek megértése helyett dacos emigrációjához keres terepet és igazolást.

Herceg tudja, hogy az adott viszonyok között kell tartalmasan élni, s hiszi is, hogy a jelenben ez inkább lehetséges, mint a múltban. Hite nem rózsaszín: a pénzhajszja, a vándormunkási életforma, az újgazdaság körtüneteit nagyon is tisztán látja, éber figyelemmel jelzi is ezeket, de a munkakedv, a vállalkozásra ösztönző erő, a szívósság és szorgalom, egy szóval a termelési színvonal, a produkció az ő szemében is alapvető érték. Meggyőződése, hogy a gazdasági föllendülésből valamiként kulturális igény, emberi érték is terem. S ennek tényeit olyan figyelmesen kutatja, hogy adottságok és mulasztások, az adott és a lehetséges ellentmondásait akkor is sejtetni tudja, ha a leghiggadtabban tudósít arról, ami van.

Más szóval ezt így is fogalmazhatnók: Herceg tudósításaiban az adott és a szükséges távolsága akkor is fájdalmasan érezhető, ha a jelenség, melyről tudósít, önmagában pozitív. Ennek pedig az az oka, hogy őt a termelési grafikonok önmagukban nem elégitik ki, az érdekli, miként élnek az emberek, s milyen emberi minőséget, szintet, jellemet érlel az idő. Könnyű annak a szociológusnak, szociográfusnak vagy riporternak, aki elszigetelten tudja nézni a gazdálkodás vagy a közélet éppen témául kiemelt jelenségét, szektorát. Aki csak adatokat közöl és tendenciákat jelez. De aki ifjúkorától azért küzdött, aminek megvalósulása ma volna esedékes, tehát egész életével érdekelt a dolgok kimenetelében; akiben erősen él egy értékes közösségi kultúra eszménye, s a holnap emberét a vonzó és szép emberi, nemzeti tulajdonságok történelmi összegeződéseként képzelel el, olyan új minőségként, mely éppen eredetisége révén töltheti be szerepét az internacionális folyamatokban, annak folyton szembesítenie kell az emlékezetében és képzeletében létező népet azzal, amelyik kialakulóban van.

Herceg nagyon tudatában van e folytonos szembesülés buktatóinak, s láthatóan az új megértésére, a biztató jelek fölismerésére törekszik. De hogy ezekből az új fejleményekből új közösség, szíve szerint való új kultúra érlelődne, abban nem mindig biztos. A szórványos jelek nem állnak össze tendenciává azokon a területeken, amelyeken tájékozódik. Ezt ilyen tételesen sehol sem írja le, de a könyvét átszövő rezignáció ebből ered. Ha azt látja, hogy egy gyár nem tud folyamatosan munkát biztosítani; ha a fiatalok elvándorolnak, a falu pedig előregszik; a föld, a bőtermő nem kell senkinek; ha az építkezés, a lakberendezés parvenü és stílustalan — akkor a riporterben fölsajog a csonkaság. Tiszteletre indít az a bölcsesség, amellyel az eszményeitől elütő jelenségeket nézni tudja, de az olvasónak folyton az az érzése: a tolerancia kudarcokon nevelődött, az elhallgatások

(„Vele se vitatkoztam. — Vannak dolgok, helyzetek és álláspontok, amelyek nem tűrik a vitát.”) a tanúskodás értelmetlenségétől súlyosak. Egy szóval a rezignáció a szerep és a lehetőségek józan belátásának következménye, a jelenlét hiteles stílusa.

Riporterhez nemigen illő stílus. A riporter, ha vérbeli éberem figyel, élesen rögzít, hatásosan konfrontál és tömören minősít. Herceg is szeretne igazságot tenni, sérelmeket orvosolni, jó törekvéseket bátorítani, de nemjei csöndesek, igenjei bizonytalanok, jellemzéseiben csupa tapintat, s inkább tünődik, kérdez, mint ítél. A riportalányok érzékenyek, a riporter hatalma törekeny, olykor el is fogja „a megírhatatlanság gyötrelme”. (191.) Mint a népszerű orvos esetében is, aki mellesleg fest és nótákat is szerez. Ingerlő jelenség. Herceget sem hagyja nyugton a minősítő szenvedély. De nemcsak az igazmondás ösztöne sarkallja, a falusi értelmiség hivatására gondol, egy másik vidéki orvosra, aki szintén zenélt, Szenteleky Kornélra, s nem tudja lezárni a képet, amíg valamiként tudtu! nem adja véleményét.

Ilyenkor a szépíró segíti ki a túl finom riportert, mikor a minősítést a jellemzés tárgy szerű mozzanataiban már előkészíti, s a tények beszéltetésével jellemez. Például idéz az orvos nótáinak szövegéből. Természetesen nemcsak ilyenkor; a kötet minden írása szépíróra vall. Akárkiről szóljon is, az illető sohasem a pillanat dimenzióján sikkján jelenik meg, hanem múltjával, jelleme alapvonásaival. A hajdani cseléd emlékeit rögzítve olyan varázslatos képet rajzol a körmenet áhítatára az istállóban is ügylő cselédéről, hogy az emlék Krúdy jelenéssé pillanatainak poézisére emlékeztet: „Józi ilyenkor odaállt egy percre a lovak mellé az istállóban, a csukott ajtó mögött, úgyhogy csak a piros keretes rácsos ablakokon jött be egy kis világosság a szénaillatú csöndbe, s a lovakat csitította, ha felnyerítettek volna a szokatlan zajra és énekszóra. Aztán ő is elballagott levett kalappal a körmenet után.”

Ez a Józi azért is köti le huzamosan Herceg figyelmét, mert a jó cseléd prototípusaként még évtizedek távolából is hűséggel, sőt szeretettel gondol hajdani uraira. S ahogy Herceg e hűség teljes anakronizmusát, együgyűségét az egzotikum árnyalataival összeszövi, az csak elsőrendű szépírónak sikerülhet ilyen finoman: sértés nélkül, objektív közlésekbe, s beszéltetés műveleteibe oltva ámulatot (még ilyen is létezik!) és ítéletet. S ettől mindkét szólam átalakul, az ámulatba szomorúság vegyül: ez az egzotikus figura abból a népből való, amelyért annyi pör és küzdelem zajlott, hűsége ugyan cselédi, tehát méltatlan szerepben bontakozott ki, de alkalmas lett volna másra is. Mert nem szimpla együgyűség éltette egy életen át, hanem ősbib hajlam: valami gyermeki vagy krisztusi ártatlanság. Olyan érzelmi kötőanyag, melynek fogyatkozása miatt mai kapcsolataink teherbírása úgy meggyöngült. Amit tehát egzotikusnak mondtunk, értőbb olvasás után fölfedi mélyebb jelentését: az emberi értéket, mely abban a régi világban ebek harmincadjára jutott, s amely fölött úgy járt el az idő, hogy belőle semmit nem tudott átmenteni a jövőnek. S ha fölbontanók Herceg rezignációját, mindenütt ilyen összetett jelentésre lelhetünk.

A folklór mai létformájáról rögtönzött töprengései, lejegyzett vitái szinte dramatizált formában mutatják ezt az összetettséget. Doroszlón, melyről a leghosszabb írás szól, még érinthető közelségben létezik a folklór: öltözködésben, szokásokban, énekekben, táncban. Bomlása és eltűnésének tendenciája azonban nyilvánvaló, s konzerválni Herceg sem akarja. A vita, amelyet lejegyez, akörül forog, hogy a régi belterjes mivoltában, eredetiségében és zártágában kelle őrizni a néptáncot, vagy olyan „színpadképes” mivoltában, mely az idegent is meghódítja. Herceg nem szól bele a vitába, de közvetítéséből nyilvánvaló, hogy ő az artisztikus, nyitott és széles körben is hódítani képes létezőmód híve. Eredetiség és korszerűség olyasféle egységét szorgalmazza, amelyet Bartók valósított meg kivételes teljességgel.

Ábrándnak tetszhet ez az elképzelés, hiszen Herceg látja a klubgarbiturákkal, bárszekrényvel, külföldről hozott díszekkel és slágerekkel zsúfolt lakásokat, lemeztartókat, s idegen tőle minden civilizációellenes dog-

matizmus. De azt is tudja, hogy a századforduló Doroszlójának parasztházaival, ezek nyomtalan pusztulásával valami pótolhatatlan érték veszett el: „A falu építkezésében sincs semmi jellegzetes, bár a tipikus bácskai parasztházat a megye monográfiája Doroszlóról vette. Amilyen egységes és sajtóságos hangulatvilágot árasztottak a kupuszinai utcák még nem is olyan rég a világoskék szalagátterekkel, a szombatonként mindig újramezsel, foszforeszkáló fehér falakkal, olyan feltűnő itt a jellegzetesség tökéletes hiánya.” Az ismétlődő szavak: a *jellegzetes*, a *sajtóságos* a lényegre figyelmeztetnek, Herceg indítékaira. Olyasfajta tartománynak képzelem Vajdaságot, ahol az együttélő népek éppen kultúrájuk sajátos színeivel okozhatnak örömet önmaguknak és egymásnak, s alkothatnak gátat a mindent jellegtelenébe mosó uniformizálódás árvizével szemben.

Hogy ez a jellegőrzés és a modernség iránti nyitottság a gyakorlatban hogyan valósulhatna meg, ennek részleteiről is esik szó a témáról zajló vitában. Fölöttük Kallós Zoltán neve, az erdélyi himző asszonyok és a szakemberek kapcsolata, tehát a szakszerű irányítás igénye. De hogy a színpadi néptánc vagy népzene, legyen bármily artisztikus is, miként válhatna szélesebb körben is a bálók, táncmulatságok természetes részévé, annak nehézségeit nagyon is sejtheti Herceg, mert inkább másokat beszélget, a kérdés körül rögtönzött konfrontációt közvetíti, s nem a maga elközelését adja elő.

S ez a viták mögé húzódó magatartás a maga szerénységében, riporteri tárgyyszerűségében a riporteri magatartás egy nagyon is személyes vonását tudatosítja bennünk, s egy félreértés tisztázásához is hozzásegíthet. Amit olykor tartózkodó bátortalanságnak képzel az olvasó: a mások nézeteit, vitáit jegyző, közvetítő funkció valójában nagyon is megszervezett szerep. Ahogy ezek az érvek, ellenérvek, aggodalmak, igények egymással felelnek, annyira lényegbevágó kérdéseket feszegetnek, hogy gyakran az a benyomásunk, már nem is a riportalányok vitatkoznak itt, hanem az író ütközteti az elképzelt nézeteket. A konkrét riporthelyzet persze cáfolja ezt, de a benyomást más fejezetek is megerősítik. Az ember önkéntelenül is arra gondol, hogy vele együtt töprengő társak híján (az egyik riportalány szava is teszi, hogy a költők, írók, művészek mennyire nem törődnek a népművészet ügyével) Herceg maga szervez szimpoziumot, kerekasztalt a közösség gondjainak, s ha lehet, vitázókat idéz köréje, ha nem, hát önmaga meditációit dramatizálja. Van ahol utat! is erre az „elképzelt kerekasztal-konferenciára”. Ennek hiánya egy nagyobb hiányra figyelmeztet: az értekezleteket összehozó ügy helyzetére. Hercegnél a szakszerű részletekben is a végső kérdés aggodalma rejlik: „Az ember nem is tudja, hova lett ez az egykori lelkesedés, a régi nép és a régi közönség!” S az aggodalom csak súlyosabb lesz attól, hogy ez a gond keveseket nyugtalanít. Búsonghatna ezen, de az egészséges írói ösztön megsegíti, a „terepen” élő emberekben társakra, gondjait is képviselő szövetségesekre talál. Magányát velük benépesítve végezheti hát munkáját, s töltheti be azt a szerepet, melyet ő még az értelmiség hivatásaként tanult becsülni. Rezignációjában ez is benne van: a magány ellenére végzett közösségi munka értelmének védelme, az utóvéd stratégiája.

Természetesen az előadás elevenségét is szolgálja ez a nézeteket ütköztető módszer. Akár a múlt és a jelen képeinek filmszerű váltogatása, emlékezés és információ, rajz és reflexió egybeszővésének jó ritmust létesítő változatossága. Mindebben a korábban fölhalmozott tudás talán nagyobb helyet foglal el, mint a frissen szerzett. Tüzetes fölmérésre nem is vállalkozik szerzőnk, a szociometria módszeresége idegen tőle, de szűkecske sincs erre. Irásainak természetét az emberekre irányuló figyelem határozza meg. A szociográfikus elemek nála akkor érdekesek, ha a tegnaptól jövő ember sorsának részévé szerveződve adhatnak hírt nemcsak X-ről vagy Y-ről, de a történelemtől is, mely hozta, fölemelte vagy átlépett fölötte. Írói érdeme abban van, hogy maga is segít megmutatni és eldönteni, mi az, ami az időtől türelmet, megértést és megbecsülést érdemel. Kerekasztala is megérdemelne, hogy állandóbb tisztelet és figyelem övezze.

DÉR ZOLTÁN